

BRIELSE MARE

JAARGANG 15 - NUMMER 1 - APRIL 2005

*Mededelingen en historische bijdragen van de
Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel*

COLOFON

De Brielse Mare is een tijdschrift dat twee keer per jaar wordt uitgegeven door de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel.

Dit tijdschrift wordt automatisch aan de leden van de vereniging toegestuurd. Losse nummers zijn te bestellen via het secretariaat van de vereniging en te koop bij het Historisch Museum in Den Briel, in het Streekarchief en bij de plaatselijke boekhandel.

ISSN:0927-8478

Prijs per nummer: € 2,-

Correspondentie-adres van de vereniging:

Mevrouw Els Laroy-Meeuse

Van Almondeweg 70, 3231 CS BRIELLE

Tel.: 0181-413635. Fax: 0181-413635

Postrekening Vereniging Vrienden van het Historisch Museum
Den Briel: 208792;

Minimum contributie € 9,60; familielidmaatschap € 14,40 per jaar.

Aanmelding bij het secretariaat of d.m.v. het formulier op de website van de 'Vrienden': www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html

Secretariaat Brielse Mare-redactie:

p/a Streekarchief V.-P. & R.

De Rik 22, 3232 LA BRIELLE

Postadres: Postbus 79, 3230 AB BRIELLE

Het e.v. nummer verschijnt in oktober 2005

Kopij uiterlijk medio augustus 2005 bij het redactiesecretariaat.

Redactie:

A.A. van der Houwen (hoofdredacteur), F. Keller en K.J. Schipper.

Omslagillustratie: Johannes Hulscher, portret van Maria Sijdervelt (1642-1709), bruikleen Instituut Collectie Nederland; thans tentoongesteld in de nieuwe portretgalerij van het Historisch Museum Den Briel

Druk: Drukkerij Brielle bv, Postbus 1, 3230 AA BRIELLE

BRIELSE MARE

Mededelingen en historische bijdragen van de Vereniging

Vrienden van het Historisch Museum Den Briel

Openingstijden en prijzen museum

	1 apr t/m 31 okt	1 nov t/m 31 maart
di-vr	10.00 - 17.00 uur	10.00 - 16.00 uur
za	10.00 - 16.00 uur	10.00 - 16.00 uur
zo	12.00 - 16.00 uur	gesloten

Gesloten op maandagen, oud- en nieuwjaar, koninginnedag, 1^e en 2^e paasdag, 1^e pinksterdag en 1^e en 2^e kerstdag. Op hemelvaartsdag en 2^e pinksterdag openstelling als op zondag. Op 1 april gratis toegang.

Prijzen:	Kinderen tot 4 jaar	gratis
	Kinderen 4 t/m 12 jaar	€ 1,-
	Iedereen ouder dan 12 jaar	€ 2,-
	Geuzenkaart (gezin met kinderen t/m 12 jaar)	€ 4,50
	Groepen (op aanvraag): meer dan 10 pers.	€ 1,- pp
	Scholen vanaf 10 personen	€ 0,50 pp
	Leden vriendenvereniging, MJK, Ver. Rembrandt en CJP	gratis
	Audiotour Museum en Stadshart	€ 2,25 (Borg € 8,-).

Adres: Markt 1, 3231 AH Brielle. Balie: tel.(0181) 475475; kantoor: (0181) 475477; fax: (0181) 475476; www.historischmuseumdenbriel.nl

Van de redactie

Maria Sijdervelt kijkt u vanaf de omslag aan. Het schilderij van deze Geervlietse schone is onlangs voor onbepaalde tijd in bruikleen ontvangen van het ICN en hangt in de Portrettengalerij van het museum. In deze Mare leest u alles over deze aanwinst ende nieuwe inrichting van het museum. Verder wordt u vanzelfsprekend weer op de hoogte gebracht van het wel en wee van de vereniging. Het archiefnieuws zult u dit keer echter moeten missen, nota bene wegens ruimtegebrek.

Die ruimte was hard nodig voor de historische bijdragen. Het eerste artikel betreft Maartje Willems. Dat zij in 1628 op de Markt werd verbrand, is bekend, wat daaraan vooraf ging misschien niet. Het leek een goed idee om deze geschiedenis nog eens te verhalen. Steeds vaker worden in en rond Brielle archeologische opgravingen verricht. L.W. Hordijk stelt in zijn essay dat deze opgravingen meer informatie opleveren dan op het eerste oog lijkt en dat de geologie daarin geen geringe rol speelt. De vondst van enkele loten in het stadsarchief leidde tot een opmerkelijke ontdekking; gedurende twintig jaren was de Brielse loterij een fenomeen in Holland en leverde de stad goede winsten op. Tenslotte hebben wij op veler verzoek ds. Vollmuller gevraagd om zijn lezing over begraven en grafcultuur uit te schrijven.

Namens de redactie veel leesplezier,

Aart van der Houwen

Verenigingsnieuws

Jaarverslag ,Vrienden' 2004

Het jaar 2004 werd gekenmerkt door twee hoogtepunten: de openstelling van de 'Stenen Baak' voor het publiek en het in langdurig bruikleen beschikbaar komen van de portretten van Cornelis en Maria Sijdervelt. Bij beide projecten waren de 'Vrienden' op de een of andere manier betrokken. Ten behoeve van de 'publieksopening' van de 'Stenen Baak' in juli verscheen de brochure 'Brielse Maas-Tocht' waarin aandacht wordt geschonken aan de relatie van de locaties/plaatsen Stenen Baak, Brielle en Zwartewaal met de voormalige Brielse Maas, thans Brielse Meer. Ter gelegenheid van de officiële ingebruikneming van de toren werd een fotografisch panorama op de toren aangeboden en boven op de toren aangebracht. De eerste kennismaking voor de leden met de toren verliep overigens tragi-komisch: de voorjaars ledenvergadering werd gehouden in het restaurant 'De Kogeloven', met de bedoeling voorafgaande aan de vergadering de toren te beklimmen. Helaas ging dit feest niet door: de schilder had (te) goed werk verricht, de toegangsdeur was niet open te krijgen... Ondertussen mag worden geconcludeerd dat de openstelling van de toren een groot succes is. Een schenking van de heer en mevrouw Fens uit Zwartewaal heeft het mogelijk gemaakt de restauratie van het schilderij voorstellende Cornelis Sijdervelt te betalen. Restauratie was een voorwaarde om het schilderij in langdurige bruikleen naar het museum te kunnen halen. Donaties van de Stichting Oud-Geervliet en van de Stichting Streek-historie, alsmede een groot aantal giften van leden maakten het mogelijk ook de restauratie van het portret van Maria Sijdervelt, de zus van Cornelis, te bekostigen. De schilderijen werden tijdens de

najaars ledenvergadering voor het eerst getoond. De officiële presentatie vond op 25 februari 2005 ter gelegenheid van de opening van de portrettengalerij plaats. Bij deze gelegenheid werd ook de in 2004 verschenen brochure 'Topstukken uit de collectie van het Historisch Museum Den Briel' gepresenteerd.

Op 30 september werd in samenwerking met de Stichting Streekhistorie, de Bibliotheek Brielle en de Historische Werkgroep Zwarte-waal een lezing georganiseerd over het onderwerp 'De zeevisserij vanuit het Maasmondgebied en de Duinkerker kapers (ca. 1580 - 1648)'. Spreker was de heer A.P. van Vliet van het Instituut voor Maritieme Historie in Den Haag. De samenwerking met andere organisaties actief of historisch en/of cultureel gebied is goed bevallen en is zeker voor herhaling vatbaar.

Zoals gebruikelijk vond ook veel werk 'achter de schermen' plaats. Zo is de vereniging betrokken bij het project 'digitalisering van de museumcollectie' en werd ondersteuning verleend bij het toepassen van audiovisuele producties bij tijdelijke tentoonstellingen. Zoals eerder beheerde de vereniging ook de website van het museum. Verheugend is ook, dat zich naar aanleiding van een oproep op de najaars-ledenvergadering een flink aantal vrijwilligers voor uiteenlopende werkzaamheden ten behoeve van het museum, heeft beschikbaar gesteld. Er vonden twee ledenvergaderingen plaats, en de 'Mare' verscheen zoals gebruikelijk twee keer. Het bestuur vergaderde vier keer; twee bestuursleden bekleedden een zetel in de Museumcommissie. Wijzigingen in de samenstelling van het bestuur vonden in het afgelopen jaar niet plaats. Namens het bestuur dank ik alle leden die in het afgelopen jaar een bijdrage aan de activiteiten van de 'Vrienden' en/of het museum hebben geleverd.

F.K.

Museumnieuws

Eind februari jl. werd de 'portrettengalerij' van het Historisch Museum Den Briel officieel gepresenteerd. Na dankbetuigingen en speeches van achtereenvolgens Marijke Holtrop, Felix Keller en Eric Domela Nieuwenhuis (laatstvermelde is conservator van het Instituut Collectie Nederland) en de uitreiking van het eerste exemplaar van de bundel 'Topstukken uit de collectie' door de heer F. Keller aan de heer W. Kruijkemeier, wethouder cultuur van de gemeente Brielle, begaven de gasten zich naar de portrettengalerij. Hoewel lang niet alle zestig gasten de portretten goed konden bekijken - de twee ruimten op de eerste verdieping waar de portretten worden gepresenteerd zijn nu eenmaal gering van afmeting - waren de reacties overwegend positief.

De 'rijke kant' van de regentenverdieping toonde tot voor kort acht portretten en in een grote vitrine een aantal objecten die met deze acht geportretteerden verband houden.

Nu worden 23 portretten gepresenteerd, bijna een verdrievoudiging. Het zijn portretten van historische Briellenaren, van historische bewoners van Voorne-Putten of van mensen van wie een duidelijke band met Brielle of Voorne-Putten bekend is.

De achtergrond van het ontstaan van de portrettengalerij is in het kort als volgt: in 2002 bood het Instituut Collectie Nederland (ICN), waarvan het museum al een groot aantal kunstvoorwerpen in bruikleen had, aan de toenmalig conservator Mark van Hattem twee prachtige stukken in bruikleen aan: een portret van Cornelis Sijdervelt en een van zijn zusje Maria. Het ICN had de portretten eerder aan de Stichting Oud Geervliet aangeboden, maar de Oudheidkamer had qua huisvesting niet de mogelijkheid de panelen te presenteren. Ook voor het Historisch Museum bleek de acceptatie ervan moeilijk,

omdat de portretten eerst -op kosten van de bruikleennemer- geres- taureerd moesten worden. Dankzij de inspanningen van de Vrienden volgden ten behoeve van de restauratie giften van de heer en mevrouw Fens uit Zwartewaal, de Stichting Oud Geervliet, de Stich- ting Streekhistorie en verschillende individuele vrienden. Daarnaast werd het legaat dat wijlen mevrouw Sieffers in 2003 aan het muse- um naliet voor de bekostiging van de restauratie ingezet.

Er was nog een instelling die een voor het museum belangrijk portret bezat. De stichting Het Merula-Weeshuis heeft in haar collectie een portret van Magdalena Briel, de zus van Cornelis Briel van wie het museum medio 2002 een portret verwierf. Al snel bleek dat de regentenkamer van het Merula-Weeshuis ook een portret van de echtgenoot van Magdalena Briel huisvestte: Jacob de Jonge van Ellemeet. Het museum prijst zich zeer gelukkig dat het bestuur van de stichting Het Merula-Weeshuis bereid is geweest beide portretten in tijdelijk bruikleen af te staan.

Het portret van Angelus Merula, postuum de stichter van het Merula-Weeshuis waarvan Magdalena Briel lange tijd regentes was, mocht in de portrettengalerij niet ontbreken. Om het verhaal over de (aankomende) 80- jarige oorlog niet te verstoren is in het halletje op de tweede verdieping, waar het portret tot voor kort hing, een foto- reproductie gehangen.

Portret van Angelus Merula, thans te vinden in de portrettengalerij.

Eind 2004 werd het museum door streekarchivaris Leen Hordijk attent gemaakt op een portretje van de Brielse advocaat en rechter mr. Abraham Rutger Visser, dat bij Van der Steur Antiquariaat te koop werd aangeboden. De aankoop ervan kon worden bekostigd uit het gemeentelijke museumbudget.

En dan waren er nog de portretten van Briellenaren die een eenzaam leven leidden in de museumdepots. En omdat we vinden dat het museum het culturele erfgoed van Brielle niet alleen verantwoord moet bewaren, maar ook aan de publieksgroepen moet tonen, zijn deze portretten uit de depots gehaald en aan de portrettengalerij toegevoegd.

De verplaatsing van het portret van Christina van Zweden, geen Brielse natuurlijk, maar wel verworven door de Briellenaar Hendrik van Kruijnedie met zijn gezin overigens ook in de galerij vertegenwoordigd is heeft alles te maken met de betere klimatologische omstandigheden op de eerste verdieping.

Voor de bezoeker is het uiteindelijke resultaat een rondgang langs 23 portretten van vooraanstaande, historische personen uit het 16de- tot en met 19de-eeuwse Brielle en/of Voorne-Putten.

Van niet alle afgebeelde personen in de portrettengalerij weten we zoveel. Zo lijkt de kleding van Magdalena Briel meer laat zestiende-eeuws dan uit halverwege de 17de eeuw. En over de zusjes Alderwerdt is vast meer te vertellen. Nader kunsthistorisch en historisch onderzoek zal dan ook nodig zijn.

M.H.

‘Seer grouwelijke feijten’, de halsmisdaden van Maartje Willems.

drs.A.A. van der Houwen

In 1622 was er een klein feest in Brielle. De chirurgijn Damiaen Gerritsz. van Cruyskercken trad in het huwelijk met Maartje Willemsdochter. Meester Damiaen was een geliefde chirurgijn. Al bijna 25 jaar was hij werkzaam in Brielle en iedereen kende hem. Over de bruid was minder bekend in de stad. Het verhaal ging dat zij onlangs weduwe was geworden en haar kinderen vroeg hadverloren. Maar dat maakte op de gemiddelde Briellenaar of zeventiende-eeuwer in het algemeen weinig indruk. Het wemelde zogezegd van de weduwen en het was normaal dat veel kinderen niet volwassen werden. Dat was het noodlot. Van Cruyskercken zou de eerste zijn om dat te beamen; als chirurgijn en gewezen pestmeester van Brielle had hij heel wat mensen zien sterven. Maar op 4 oktober 1622 mocht men alle ellende even vergeten. Dat was een dag van feest en een nieuw begin. Overigens niet van een gezin; daarvoor waren beiden te oud, Maartje was half in de vijftig toen zij met haar Damiaen trouwde, en hij enkele jaren ouder.

Het huwelijk leek gelukkig; Maartje, die in Delft was geboren en vervolgens in Rotterdam had gewoond, leerde Brielle goed kennen en raakte weldra bekend met de andere poorters van het stadje. Ongetwijfeld zal zij wel hebben verteld over de tegenslagen die zij in haar leven had gekend: zij had meer dan één man verloren en inderdaad, al haar kinderen waren haar reeds voorgegaan. Men zal het aangehoord hebben en het hoofd geschud; zoveel ellende voor een mens, waar had zij het aan verdiend...

Inschrijving van het huwelijk van Maartje en Damiaen. Mr Damiaen van Cruyskercken, chirurgijn, woonende int Suyteijnde ende Maritjen Wilms, weduwe van wijlen Abraham Pieters, mede woonende aldaer.

In 1627 werd Damiaen ziek. Als chirurgijn wist hij wat hij nodig had en hij stuurde Maartje naar de apotheker Van Almonde, om medicijnen voor hem te halen. Maar de medicatie mocht niet baten en nog dezelfde week overleed de Brielse chirurgijn en bleef Maartje opnieuw alleen achter. Velen zullen versted hebben gestaan: meester Damiaen dood! De man die als pestmeester de scepter had gezwaaid over het Pesthuis, die in en uit had gelopen bij zieken en stervenden en daar zelf immuun voor leek, die man was nu zelf door ziekte gestorven. Een enkeling zal misschien gemompeld hebben dat Maartje vervloekt was en geen man kon houden. En misschien was er bij een aantal mensen wel argwaan.

Maartje bleef niet lang alleen, wat overigens niet ongebruikelijk of opvallend was. In de zomer van 1628 trouwde zij met Jan Jansz., een wever die bij haar was ingetrokken. Zij lijkt niet erg kieskeurig te zijn geweest; zij kwam in een heel ander milieu terecht. Van de

welgestelde chirurgijn met een winkel in de Nobelstraat, trouwde zij nu met een handwerksman met dubieuze vrienden. Eén van die vrienden, ene Hans, was borduurwerker en soldaat, en was dermate aan lager wal, dat hij een 'heuyken', dat hij van Maartje had geleend, bij de Lommerd had beleend. Ook met Jan boterde het weldra niet; al na een maand was er slaande ruzie. Maartje zal niet verdrietig geweest zijn toen hij krap twee maanden later overleed.

Maar dit was te gek; men kon het eenvoudigweg niet geloven. Jan was een sterke vent geweest en, voor zover men wist, nooit ziek. Nu was hij plotseling 's nachts in zijn slaap overleden. Geruchten gingen de ronde doen: Maartje had een dag eerder rattengif gekocht bij Fons van Steenberg, de apotheker. Had zij destijds, een maand geleden ook niet rattengif gekocht, bij de apotheek van Andries Janss de Jonge en een half jaar daarvoor bij apotheker Van Almonde? Zij zou toch niet?

Inschrijving van het huwelijk van Maartje en Jan. Jan Janse, joncman, wonende in het Zuytende ende Maretie Wilms, weduwe van meester Damianus Cruyskercke, mede wonende aldaer.

Men begon te twijfelen aan het trieste verhaal van de eeuwige weduwe en het zelfs verdacht te vinden. Zo zeer zelfs, dat baljuw en

schepenen van Brielle besloten om sectie te laten verrichten op het lichaam van Jan Jansz. En inderdaad, het bleek: 't lichaem geopent ende geinspecteert zijnde, in desselffs maghe bevonden is geweest seeckere quantiteyt rattecruyt, twelck aldaer soedanigen erosie ofte excoriatie gemaect hadde dat tselve inden voorscreven Jan Jansz de doot veroorsaect heeft in vougen dat hij daervan nootzaeckelijcken heeft moeten sterven.'

Maartje werd onmiddellijk in het gevang gestopt en ondervraagd. Die ondervraging zal naar moderne maatstaven misschien niet zachtzinnig geweest zijn, maar er kon worden opgetekend dat de bekentenis geschiedde 'buijten pijn ende banden van ijsere'. Die bekentenis deed de verhoorders gruwen. Terecht schreef de secretaris in grote letters als een aanhef van de zaak: 'Noijt gehoorde, meer als Barbarische en ongelooffelijcke wreetheijt en moorderije'.

De aanhef van het verslag van de rechtszaak 'beroerende Marijten Willemsdr.'

De bekentenis

Maartje bekende dat het huwelijk niet gelukkig was geweest; al na enkele weken liep het volledig uit de hand. Zij vond dat Jan 'een hoer van haer gemaect (had)' en ten einde raad had zij Andries de

Jong voor een halve stuiver rattengif gekocht, met het vaste plan om haar man te vergiften. Maar de ruzie was toen bijgelegd; Jan, zich niet bewust van wat hem bedreigd had, had haar om vergiffenis gesmeekt en daarmee was 'haar boos voornemen' voorlopig van de baan geweest. Maar het zaad was gezaaid en toen het enkele weken later weer fout ging tussen beiden - of in het hoofd van Maartje - kwam het oude plan weer naar boven. Op zondag 24 september mengde zij wat van het rattengif dat zij nog in huis had in het bier dat zij haar man voorzette. De volgende dag deed zij hetzelfde. Omdat het gif op was, kocht zij op dinsdag bij de andere apotheker, Van Steenbergen, weer voor een stuiver rattengif, waarvan zij nog dezelfde avond een beetje, 'zoveel zij met twee vingers kon vatten' en vermengd met suiker, in de wijn deed, die zij hem gaf. Het kon niet anders of Jan, die een sterk gestel moet hebben gehad, kreeg hier last van. 's Nachts om een uur of drie was hij wakker; hij voelde zich niet lekker. De zorgzame Maartje - Jan verdacht haar geen moment - schonk hem een beker bier in, waarin zij nogmaals een beetje rattengif deed. Toegedekt door Maartje ging Jan slapen, om nooit meer wakker te worden...

Toenemende afschuw

De schepenen zullen met stijgende afschuw het verhaal hebben aangehoord en zich zijn gaan afvragen of haar vorige man, Van Cruyskerken, ook niet het slachtoffer was geweest van een misdrijf. Toen Maartje eenmaal aan het praten was, kwam de rest ook. Inderdaad; zij had Damiaen ook vermoord. Maar, zei ze, ze had met hem heel wat te stellen gehad. Hij was 'gestadich soe moyelijck ende pijnnelijck', en zij liep al lange tijd met het plan om hem te vergiften. Bij de apotheker Van Almonde had zij daarom voor een halve stuiver rattengif gekocht. Toen dat eenmaal in huis was bleef

ze wachten op een goede gelegenheid. Die gelegenheid deed zich al enkele dagen later voor. Damiaen was niet lekker en vroeg of zij een drankje wilde halen bij Van Almonde. Thuis gekomen deed zij een beetje van het rattengif in de drank en zette het hem voor. De rest van het gif deed zij in de erwten, die zij voor haar zieke man had gekookt. Dezelfde week nog overleed Damiaen van Cruyskerken.

En daarbij bleef de bekentenis niet, ook haar voor-vorige man, Abraham Pietersz uit Vierpolders, had zij vermoord. Maar dit was zijn eigen schuld geweest: ‘omdat d'voors Abraham Pieters een geheelen somer hadde gaen quijnen ende dat hij niet en won’ was het maar beter om hem uit zijn lijden te verlossen, had Maartje gedacht en zij had hem koud bier gegeven, met daarin voor een halve stuiver rattengif, zodat hij nog diezelfde week stierf.

Rotterdam

Deze Abraham bleek haar vijfde echtgenoot te zijn geweest. Over de eerste twee zei Maartje niets, maar zij bekende de anderen te hebben vermoord. Willem Willemsz, lichterman, haar derde man, had zij voor een halve stuiver rattengif, dat zij gekocht had bij een apotheker op de hoek van de Markt, gegeven in zijn bier en brood. Twee dagen later was hij dood. Crijn Jacobsz., haar vierde man, gaf zij op een morgen gif ‘soe hij dijen eijgen dach in de dood gestorven ende haestich doot gebleven is’. Deze moorden hadden plaatsgevonden in Rotterdam en waren daar onopgemerkt gebleven. Misschien was het voor Maartje de reden geweest om te verhuizen.

Kinderen

Nee, Maartje klaagde niet, maar zij had een zwaar leven gehad, met telkens de verkeerde en lastige mannen. En ook de kinderen waren haar niet tot vreugd geweest. Integendeel, ze had de kinderen nooit

gewild en had ze dan ook alle acht om het leven gebracht, zodat 'zij daarvan soude sijn ontslagen.' Twee jongetjes met de naam Jacob en de zusjes Geertgen en Maritgen had zij daarom met 'bollen' vergiftigd. Een ander zoontje, eveneens met de naam Jacob, had zij, toen hij een half jaar was, en een dochtertje Geertgen, dat anderhalf jaar oud was, met rattengif vergiftigd. Een ander dochtertje van 15 maanden, Pietertgen, had zij, 'omdat tzelve kindt altijd syeck (was) ', rattengif in de pap gegeven, waarop ook dit kind overleed. Het andere dochtertje, ook met de naam Pietertgen, mocht slechts vijf weken worden. Dit meisje werd met bollen vergiftigd '(om)dattet selfde kindt altijd seer moeyelijk was.'

Uitspraak

De vierschaar dacht al wel het een en ander mee te hebben gemaakt. Dieven, zwervers, messentrekkers en bedriegers, zowel mannen als vrouwen, waren helaas regelmatig terugkerende gevallen in het raadhuis. De veelal opgelegde lijfstraffen liepen uiteen van een geseling achter gesloten deuren tot brandmerking, gevolgd door een verbanning voor kortere of langere tijd, uit de stad en de lande van Voorne.

Een misdaad als deze was echter nog niet eerder voorgekomen, althans, niet eerder voor de schepenen gebracht. De feiten, die in de aanklacht nogmaals werden beschreven als 'Grouwelijcke, monstruese, esecrable, vervloecte ende seer abominable' kenden geen gelijken. Het was dan ook vanzelfsprekend dat hier door de baljuw de zwaarste straf geeïst werd. Op een schavot voor het stadhuis zou de rechterhand van de moordnares, de hand waarmee zij de moorden had gepleegd, worden afgehakt, en vervolgens zou zij op de brandstapel moeten sterven. Burgemeesters en schepenen, die vonnis moesten spreken, lieten het afhakken van de hand maar achterwege,

maar stemden in met de doodstraf, met confiscatie van al haar bezittingen en, een standaard toevoeging, betaling van alle kosten van gevangenis en justitie.

Vonnis

Kort nadat Maartje Willems de uitspraak te horen kreeg werd zij naar buiten geleid om ‘levendich (te worden) verbrandt tot assche ende polver’. Op de Markt voor het raadhuis was een brandstapel opgericht. Nadat zij aan de staak was vastgebonden werd de aanklacht en uitspraak voorgelezen aan de menigte, die op de Markt bijeen was samengestroomd. De menigte zal gehuild hebben van verontwaardiging over wat de vrouw had gedaan, en misschien wel gejuicht toen de brandstapel vlam vatte. Velen zullen ook wel zijn afgedropen, toen Maartje het uitgilde van de angst en de pijn toen het vuur ook haar greep, haar kleren, haar haren en tenslotte haar lichaam.

Zo stierf Maartje Willems, een vrouw, die ongetwijfeld geestelijk ziek was, maar die niettemin lange tijd onopgemerkt haar werk kon doen. We zouden haar vandaag de dag een seriemoordenaar noemen. Zij had een drang om te doden, maar een even sterke drang om te overleven. Waarschijnlijk eerst in Delft, daarna in Rotterdam, vervolgens in Vierpolders en ten slotte in Brielle, zaaide zij dood en verderf. Zij bleef nooit te lang om argwaan te wekken en kocht het gif voortdurend bij verschillende apothekers om ontdekking te voorkomen. Ze ging met overleg te werk en heeft misschien haar eerste mannen wel moeten doden omdat zij het sterven van de kinderen niet vertrouwden. Brielle was echter klein en de sociale controle ongetwijfeld groter dan in Rotterdam. Hier liep zij tegen de lamp.

Nog in de 18de eeuw vonden mensen de dood op de brandstapel, zoals hier een vermeende heks in Amerika.

Niet zonder God

Op de Markt staat in witte steentjes de tekst te lezen 'NYET SONDER GODT'. De overlevering brengt deze tekst in verband met de laatste woorden van Maartje Willems. Deze overlevering werd omstreeks 1900 opgetekend door Johan H. Been in het verhaal 'de witte steentjes van den Briel'. We mogen onze vraagtekens zetten bij het verhaal van Been, die het gehoord zou hebben 'van bejaarde lieden'. Er ontbreken weliswaar geschreven bronnen om de verklaring te bevestigen of te weerleggen, maar het is op toch zijn minst onwaarschijnlijk dat het Brielse stadsbestuur juist op deze wijze de daden van Maartje Willems zou willen gedenken.

De inscriptie op de markt voor het stadhuis.

De huidige steentjes liggen er overigens nog niet zo lang; de oorspronkelijke witte steentjes verdwenen - onbedoeld - in 1866, bij het herstraten van de Nobel- en Voorstraat. Pas in 1957 werd, op initiatief van de toenmalige archivaris Jacques Klok, de huidige tekst gelegd. We zeggen met opzet niet: teruggelegd, want wanneer, hoe en waar de oorspronkelijke witte steentjes exact gelegd zijn zal altijd wel een raadsel blijven. Ook hier ontbreken geschreven bronnen en zijn wij afhankelijk van de plaatselijke overlevering. Die weet de vertellen dat de tekst voor het stadhuis lag en de woorden boven elkaar gerangschikt waren binnen een cirkel. Waarschijnlijk moest de tekst gelezen worden met het gezicht naar het raadhuis. Denk hierbij maar aan de tekst die we vinden voor de ingang van de Catharijnekerk. Die steentjes werden in 1688 gelegd als herinnering aan het bezoek aan deze kerk door Willem III en Mary. In het bestratingsplan van de Markt werd in 1957 een moderner variant gelegd, die sindsdien nog enkele malen verlegd is.

Over de auteur

drs.A.A. van der Houwen is adjunct-streekarchivaris van het Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg.

Een geologische kijk op de archeologie

L.W. Hordijk

De archeologie krijgt de laatste jaren meer en meer aandacht. Terecht. Toch hebben we de geologie nodig om veranderingen in het landschap aan te tonen.

Bij het archeologisch onderzoek speelt de geologie een ondergeschikte en aanvullende rol. Onder geologie versta ik dan ook de bestudering van de toenmalige flora en fauna. Niet alleen op archeologisch gebied maar ook op geologisch gebied staat de omgeving van Brielle in sterke, zelfs internationale, belangstelling. Ook hier geldt dat de literatuur vaak uitsluitend Engelstalig is en zelfs voor de gevorderde geïnteresseerden niet toegankelijk of bekend. Weinigen weten dat even buiten Brielle nog volledig onbekende en al geruime tijd uitgestorven zoogdieren zijn ontdekt, die zijn genoemd naar de vinder: *Mimomys hordijki* en de vindplaats: *Eliomys briellensis*. Naar verwachting zal nog dit jaar een derde soort beschreven worden, waarvan de ontdekking mede van betekenis is voor de bestudering van de geschiedenis en evolutie van Aziatische zoogdierfauna's. Een recent verschenen studie over de reconstructie van het landschap rond Brielle gedurende de laatste twee miljoen jaar op grond van de verspreiding van de bosmuis is verschenen in een wetenschappelijk Spaans tijdschrift en niet iedereen in Brielle is daarop geabonneerd. ⁽¹⁾

Gaarne wil ik een bescheiden rol spelen in het streven om de bestaande wetenschappelijke literatuur voor een breder publiek toegankelijker en aantrekkelijker te maken. Met twee voorbeelden wil ik bovendien proberen aan te tonen dat geschiedenis meer omvat dan het bestuderen van menselijke activiteiten.

In het eerste voorbeeld spelen nog wel sporen van menselijk handelen een rol van betekenis. Het betreft een veenafzetting in de polder Zwartewaal aan de Klinkerseweg..

Het telud van een watergang aan de Klinkerseweg in de polder Zwartewaal. Donkere gedeelten: restant van veenlaag. Lichte gedeelten: opvulling van veenputten. Foto R.G. Meijer, 2004.

Het waterschap heeft onder andere in deze polder natuurvriendelijke oevers aangelegd. In opdracht van het Streekarchief was de fotograaf er nog net op tijd bij om de oever op de gevoelige plaat vast te leggen. Ik ben mij ervan bewust dat deze uitdrukking met de introductie van de digitale camera niet meer gebruikt kan worden. De polder Zwartewaal is een zeer oude bedijking in een veengebied. Gedurende de Middeleeuwen werd in deze polder op grote schaal

gemoerd. Men groef putten in het veen (moerputten) en gebruikte het veen voor de bereiding van zout. Het veen werd verbrand en uit de overgebleven as kwam het, zeker voor die tijd, kostbare zout tevoorschijn.⁽²⁾

*De locatie Klinkerseweg,
zuidwestelijk van
Zwartewaal.*

De veenputten zijn in het talud duidelijk te onderscheiden. Later zijn ze opgevuld met klei. De gevolgen voor de polder waren desastreus omdat de waterbeheersing geheel in het ongerede geraakte. Het is ook om die reden dat de polder in het begin van de 16e eeuw calamiteus werd. Dat wil zeggen dat de kosten om de polder tegen het water te beschermen hoger waren dan de opbrengst van de beweiding of bewerking van de gronden. Het onderhoud van de Zwartewaalse Maasdijk kwam bij de Grafelijkheid. Deze gebeurtenis vormde als het ware de basis voor de latere waterstaatkundige organisatie op Voorne-Putten.

In het tweede voorbeeld speelt de mens geen enkele rol. Niet lang geleden werd door het waterschap een watergang langs de Rietdijk aansluitend op de Westvoornseweg verbreed, waardoor ook een vers talud bloot kwam te liggen. Van veen is hier nauwelijks sprake. Vrijwel al het veen, dat daar overigens wel is gevormd, is later weggespoeld. De polder Zwartewaal maakte met de polder Groot Oosterland (Oostvoorne) oorspronkelijk deel uit van een uitgestrekt veenlandschap waartoe ook Goeree behoorde.

De beschreven locatie aan de Rietdijk.

Wie gedurende langere tijd met regelmaat het strand van Oostvoorne en Rockanje heeft bezocht, weet zich mogelijk te herinneren dat daar soms enorme veenbrokken aanspoelden. De brokken herinneren aan een periode dat het Haringvliet nog niet bestond. Zelfs werd veen in situ (op de oorspronkelijk plaats waar het is gevormd) aangetroffen. In de Kwade Hoek op Goeree kan men zelfs nu, of althans tot voor kort,

nog veen in situ aantreffen. Dit veen kleurt het zeewater op sommige plaatsen geheel zwart door de eroderende werking van de golfslag. Bij de bewuste locatie aan de Rietdijk is op minder dan een meter onder het maaiveld een dun schelplaagje herkenbaar dat uitsluitend geeft over het milieu op het tijdstip van bedijking.

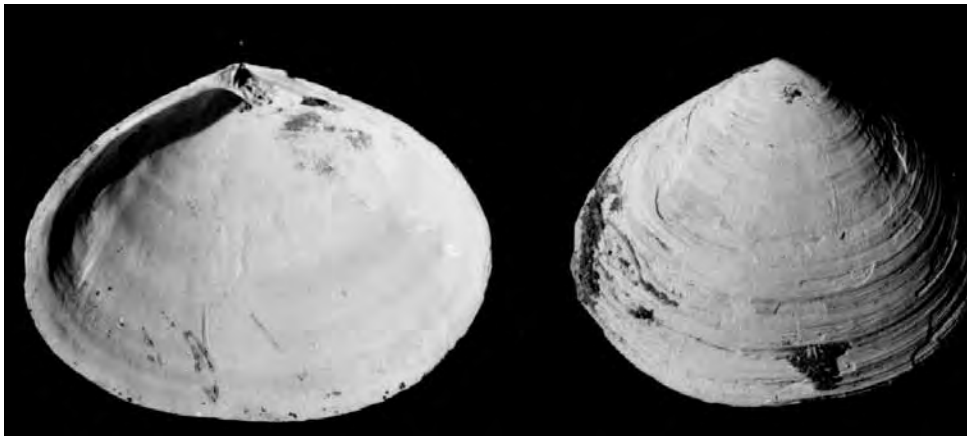
Veenafzetting aan het strand van Voorne. Let op de situering van de bunker in zee. Foto J.R.P. van Hoey Smith, 1954.

De schelplaag blijkt bij nader onderzoek te bestaan uit enige dominante soorten: *Scrobicularia plana* (platte slijkschelp), *Cardium glaucum* (brakwaterkokkel), *Mytilus edulis* (mossel), *Macoma balthica* (nonnetje), *Littorina littorea* (kreukel) en *Hydrobia ulvae* (wadslakje). Bovendien treffen we enige land- en zoetwaterslakjes aan in de schelplaag.

De namen slijkschelp en wadslakje geven reeds aan dat het bedijkte gebied veel gelijkenis vertoonde met de huidige Waddenzee met dit verschil dat het gebied met enige regelmaat moet zijn overstroomd

met rivierwater. Nader onderzoek naar de geologische opbouw van de ondergrond stelt ons in staat om een griezelig nauwkeurige reconstructie te maken van het toenmalige landschap. Jan Klok heeft in zijn proefschrift uit 1939 eigenlijk als eerste het belang van geologie als bron voor de bestudering van de geschiedenis aangetoond en hij verdient mijns inziens navolging.⁽³⁾

*Talud van een watergang aan de Rietdijk, met schelpenlaag (gemarkeerd met pijl).
Foto R.G. Meijer, 2004.*

De platte slijkschelp zoals gevonden aan de Rietdijk, een duidelijke indicator van een wadvlakte met brak water. Foto R.G. Meijer.

Naschrift

Gedurende de laatste jaren is veel archeologisch onderzoek verricht op Voorne-Putten in het algemeen en binnen de vesting Brielle in het bijzonder. Dit onderzoek werd en wordt op deskundige wijze verricht door het Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR). Leek het archeologisch onderzoek nog niet zo lang geleden meer op paniekvoetbal oftewel een gevecht tegen tijd en tegen bouwondernemingen die de voortgang van hun werk hinderlijk vertraagd zagen, tegenwoordig schept het Verdrag van Malta de nodige garanties voor het behoud van het archeologische erfgoed. De lokale overheden en zeker ook de gemeente Brielle dragen in belangrijke mate bij in de kosten van het onderzoek. Het is daarom wat teleurstellend dat de fysieke resultaten van de opgravingen veelal verdwijnen in de depots te Rotterdam. Een vergelijking met de Hensbeker van Voorne, die nu ergens in een depot van het Rijksmuseum rondwaart, is snel gemaakt. Vooral wanneer men in Brielle boekbanden en volgeschreven wastafeltjes opgraaft, die met behulp van het stadsarchief nog voor een deel zijn te ontcijferen, wordt dit gemis sterk gevoeld. Eigenlijk behoren de belangrijkste vondsten blijvend in het Historisch Museum Den Briel te berusten. Gelukkig verschijnen er met enige regelmaat gedegen publicaties over de resultaten van het archeologisch onderzoek. Nog niet zo lang geleden ontving het Streekarchief een rapport getiteld: ‘Desiccation [uitdroging, red.] of Archaeological Landscape at Voorne-Putten, the Netherlands.’⁽⁴⁾

Dit rapport is dermate wetenschappelijk dat het volledig in het Engels is gesteld. Het beschrijft de niet opgegraven archeologische locaties met een aanbeveling van de waterstaatkundige maatregelen die genomen moeten worden om het behoud daarvan te waarborgen. Ik vroeg mij in goede gemoede af of dit rapport een brede

verspreiding heeft gehad en nog meer of het ook wordt gelezen. De beleidsmedewerkers van het waterschap De Brielse Dijkkring, nu waterschap Hollandse Delta, die met het integraal waterbeheer zijn belast en voor wie dit rapport in eerste instantie moet zijn bedoeld, bleken bij navraag niet van het bestaan daarvan op de hoogte te zijn. Zij waren overigens niet de enigen die moeite hadden met het woord 'desiccation.' (uitdroging). Het rapport zal in de aanwinstenlijst van het Streekarchief worden vermeld en wellicht dat er ooit iemand zal zijn die de moeite neemt het in te zien.

Over de auteur

L.W. Hordijk is in zijn vrije tijd paleontoloog en bekend vanwege zijn onderzoek naar Pleistocene afzettingen in ons gebied.

Noten

- 1) Reumer, Jelle W.F., 'Muridae (Mammalia, Rodentia) from the Zuurland boreholes naer Rotterdam (the Netherlands)', in: *Coloquies de Paleontologia* Vol. Ext. 1 (2003) 569 - 578.
- 2) Zie voor nadere bijzonderheden: D.L. de Jong, Van moeren en zout nering, in: *Techniek en praktijk, Orgaan van den Bond van Technische Ambtenaren in overheids- en semi overheidsdienst*, 1937, pag. 331 - 339.
- 3) Jan Klok, Voorne en Putten (Utrecht 1939).
- 4) Heeringen, R.M en E.M. Theunissen (ed.), *Desiccation of the Archaeological Landscape at Voorne-Putten*, (Amersfoort 2002, *Nederlandse Archeologische Rapporten* 25).

'Hoopen op prijzen uijt den Briel', de Brielse loterij van 1695-1710.

drs.A.A. van der Houwen

In september 1695 vond in Amersfoort de trekking plaats van een spraakmakende loterij. Enkele rijke grondbezitters hadden een enorme prijzenpot bij elkaar gebracht, waaronder heerlijkheden, hofsteden en landhuizen met een totale waarde van 400.000 gulden. De hoofdprijs was de heerlijkheid Giessenburg of 72.000 gulden. De 'Amersfoortse loterij' was maandenlang op ieders lippen. Aangemoedigd door dat succes gingen tientallen dorpen en steden in 1695 en 1696 loterijen organiseren.

Ook in Brielle vatte men in oktober 1695 het plan op om een loterij uit te schrijven. Dit leek een eenvoudige en zekere manier om snel geld bijeen te brengen voor het Brielse Weeshuis, dat de voorgaande

moesten in heel Holland verkrijgbaar zijn. Daarom werden in de Haarlemse en Amsterdamse kranten aankondigingen geplaatst en werd een speciale rekening geopend bij de Rotterdamse stads Wisselbank. Er zouden niet minder dan 30.000 loten van ieder 25 gulden worden verkocht. Men rekende zo maar liefst 750.000 gulden bijeen te brengen; een bedrag waarbij 'de Amersfoortse' zou verbleken. In tegenstelling tot deze loterij was er alleen sprake van geldprijzen, de grootste ongetwijfeld vele tienduizenden guldens groot. Deze prijzen zouden bij uitbetaling met acht procent gekort worden. Hiervan was vijf procent, 37.500 gulden, bestemd voor het Brielse weeshuis. De overige drie procent was voor Tinnebacq, die daarvoor de hele organisatie alsmede alle kosten op zich nam, van het drukken van de biljetten en het salaris van de loten-verkopers tot de reiskosten van de Brielse heren toe.

Tinnebacq benaderde in diverse steden personen, veelal boekverkopers, die optraden als lotenverkopers, ook wel collecteurs geheten. Deze kregen loten en werden gemachtigd om het geld namens hem in ontvangst te nemen en te storten bij de Wisselbank. Vaak was er echter sprake van het intekenen voor de loterij; zolang niet vast stond wanneer de trekking zou plaatsvinden, werd de naam van de koper in een register geschreven; later, vanzelfsprekend voor de trekking, diende de intekenaar te betalen. Overigens werd vaak niet alleen de naam, maar ook een heilwens, gedichtje of andere tekst, die de koper op zijn lot schreef, in het register opgetekend. Deze 'devysen' dienden voornamelijk om de trekking, waarover we straks komen te spreken, te verlevendigen.

De Brielse loterij was echter niet de enige in het veld; inmiddels was een moordende concurrentie ontstaan en veel van de nieuwe initiatieven waren gedoemd te mislukken. Zoals de loterijen van Arnhem (1696) en Middelburg (1697): men raakte de loten aan de straatste-

nen niet kwijt. Zo dreigde ook de Brielse droom, nog voor deze goed en wel begonnen was, uiteen te spatten. Maar Tinnebacq gaf - gelukkig - niet op. In september 1697 schreef hij de vroedschap lijdzaam te hebben moeten toezien dat de verkoop van de loten in het slop was geraakt en te willen praten. Men was het met hem eens: er moest iets gebeuren, toch duurde het nog tot half januari voordat zij met Tinnebacq om de tafel gingen zitten.

Drie lotnummers, verkocht in Middelburg in 1704 aan Pieter Pedeceur, die er het devies aan gaf: Op den naam van Francoise, Elisabeth en Pieter, die hoopen op prijzen uijt den Briel, maer niet inde Vlieter.

Er werden spijkers met koppen geslagen. Om loten-kopers tegemoet te komen werd besloten in Rotterdam en Amsterdam vertrouwde personen te benoemen op wiens rekening men geld kon storten en terugvorderen indien de loterij onverhoopt niet zou doorgaan. Want in de besprekingen klonk wel degelijk twijfel door: de Brielse loterij

bleek wel een erg grote en het zou wel eens kunnen dat niet alle loten verkocht zouden worden. Beide partijen waren het er echter over eens dat de loterij door moest gaan. Zonodig zouden minder loten getrokken worden en de geldprijzen evenredig verminderd worden. Zelfs werd - en dit zou de verkoop zeker moeten helpen - nu een einddatum afgesproken. De trekking moest plaatsvinden op 1 oktober 1698, eventueel drie maanden eerder of later. De verkoop liet zich echter niet met een contract afdwingen. Al op 1 april 1698, toen voor de derde keer een contract met Tinnebacq werd gesloten en waarin zijn betaling nog eens werd bepaald, moest de trekking met drie maanden worden uitgesteld.

In deze tijd benoemden de commissarissen de collecteurs die Tinnebacq voordien had benaderd. Zo konden loten gekocht worden in Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Gouda, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven en Den Haag.

Zelfs in Hamburg kon men intekenen. Daar kreeg de notaris Johan Niclaas Schijnckel toestemming om 500 loten (genummerd 23.101 - 23.600) in te tekenen. Omdat hij echter geen borg kon stellen, stelde de vroedschap zich niet garant voor hem en diende de kopers dat risico zelf te nemen. Borgstelling was belangrijk, het ging immers om grote bedragen. Dat men bij de benoeming van collecteurs dan ook niet over een nacht ijs ging, moge verder blijken uit het volgende voorbeeld. Ene Coenraat Coenraatsz. te Middelburg verzocht te worden aangesteld om de Brielse loten te mogen verkopen, samen met Jacobus Pietersen, een koffiehuisshouder, die zei al vele duizenden loten te hebben getekend, maar niet gemachtigd was om geld te innen. Bernard van Dijk, een van de commissieleden, benaderde daarop zijn neef te Rotterdam met de vraag of het een vertrouwd adres was. Deze wist te melden dat Coenraatsz boekhouder van de Middelburgse bank was en noemde

hem 'soo gerust als de bank van Amsterdam' en in een adem stelde hij zich voor hem borg, waarop Van Dijk blanco en ondertekende formulieren naar Middelburg kon sturen.

Er rustte geen zegen op de loterij, althans niet op de datum van trekking. De planning van half april zoals in de krant was aangegeven, moest weldra worden bijgesteld tot half mei en weer later tot eind juli, vervolgens tot 17 augustus en ten slotte tot 1 september. Dit voortdurende uitstellen werd ondermeer veroorzaakt doordat de collecteurs hun registers, waarin de namen 'ende de devysen' van de kopers stonden genoteerd, maar niet opzonden naar Brielle. Zodoende kon geen generaal register worden aangelegd. In de kranten werd dan ook een oproep geplaatst om de boeken zo snel als mogelijk af te sluiten.

'Burgemeesteren en vroedschappen der stad Briel zouden volgens haar vorige waarschuwing op de 17e augustus met het trekken van de loterij voortgaan indien niet bevonden dat meer tijd tot alles te prepareren nodig was derhalven vinden goed het sluiten der boeken uit te stellen tot den 25e augustus en de liefhebbers tot die tijd toe te nodigen tot het intekenen en betalen bij de collecteurs die haar getal nog niet compleet mochten hebben met verzekering dat men de loterij 1 september zonder verder uitstel zekerlijk zal beginnen te trekken wijders werden de collecteurs gelast haar boeken zo af te zenden dat de 25e augustus voors. in handen van de secretaris Hoijer in den Briell konden zijn als mede naar die tijd geen intekening meer te admitteren.'

Toen alle registers uiteindelijk binnen waren en het generaal register was opgesteld, bleken de angstige vermoedens bewaarheid te zijn. Slechts ruim 16.000 loten waren ingetekend, waarvan bovendien een groot aantal niet betaald was. Toch was de loterij hiermee zeker geen mislukking; er was een 400.000 gulden in kas en men besloot voort

te gaan. Bij de trekking zou uitgegaan worden van 18.000 loten, oftewel drievijfde van het beoogde aantal. De loten die ontbraken zouden voor risico van de stad worden getrokken op naam van Briel. In dezelfde krant waarin het begin van trekking werd aangekondigd, werd bekendgemaakt dat de verkoop van resterende 12.000 loten voortging voor de Tweede Brielse Loterij.

Dat de trekking uiteindelijk pas eind september van start ging, zal na het voorgaande niemand verbazen. Deze vond plaats in de Doelen en was ongetwijfeld een uiterst langdradige en saaie bezigheid. De 18.000 loten, met daarop het devies of naam van de koper, waren in een grote vaas gestopt. In een tweede zelfde vaas waren eveneens 18.000 biljetten gestopt, waarop 'prijs' of 'nul' stond. Een weeskind trok gelijktijdig uit elk van de vazen een lot en biljet en overhandigde dit aan de commissarissen. Dezen controleerden de papieren en gaven het lot door aan een 'roeper' die de naam of het gedichtje voorlas, en het biljet aan de andere spreker, die vervolgens 'prijs' of 'nul' voorlas. In Amsterdam werd gesproken van 'wat', respectievelijk 'niet'; daar werd de laatste roeper ook wel 'niet-roeper' genoemd. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat men in Brielle van de 'nul-roeper' sprak. Zoals gebruikelijk waren de hoogste intekenaars uitgenodigd als commissarissen aanwezig te zijn. Dat waren de Breslause Compagnie, met 138 loten, en de oud-Briellenaar Cornelis de Jonge van Ellemeet, met 100 loten. Deze laatste was geboren in Brielle, maar inmiddels de stad ontgroeid. Hij was ontvanger-generaal van de Verenigde Nederlanden, woonde al 25 jaar in Den Haag, bezat ondermeer de heerlijkheid Schipluiden en had een buitenplaats in Wassenaar. Dat Brielle hem niettemin nog na aan het hart lag, blijkt wel uit het feit dat hij zijn loten liet tekenen met Den Briellenaar. Tijdens de trekking werd dit 'statement' honderdmaal afgelezen.

Dagelijks werd op deze manier, 's morgens vanaf negen uur en 's middags vanaf twee uur onder toezicht of assistentie van een viertal leden van het stadsbestuur, een gedeelte van de loten getrokken. De trekking nam ruim twee weken in beslag; op 17 oktober werden de laatste loten getrokken en werd de loterij officieel gesloten.

Daarmee was het werk nog niet ten einde, de prijzen moesten nog worden uitgereikt. Met 60.000 gulden reisden de heren naar Amsterdam; daar hield men van maandag 16 tot en met 21 november zitting om de prijzen uit te keren die daar waren gevallen. Het overige prijzengeld werd uitgereikt in Brielle, wekenlang hield men op dinsdag, woensdag en donderdagmorgen zitting. In januari 1700 was de betaling vrijwel geheel voltooid en konden de overige kosten betaald worden: de Wisselbank en Tinnebacq. Met de Wisselbank was het goed zaken doen. Toen men, na betaling van de afgesproken

kosten, de boekhouders en kassiers honderd gulden wilde geven als een fooi, werd dit niet aangenomen 'ten respecte van het arme weeshuis van Brielle.' Met Reinier Tinnebacq was het moeilijker overeenstemming te bereiken. Met hem waren in de drie contracten telkens verschillende bedragen afgesproken. Na lang soebatten lukte het een compromis te sluiten: hij nam genoeg met 3.462 gulden contant.

In het voorjaar van 1700 kon men ook weer enige aandacht richten op de Tweede Brielse Loterij, die immers al enkele maanden op gang was. Het werd echter al snel duidelijk dat het een verstandig besluit was geweest om de tussentijdse trekking te houden. De verkoop van de loten lag volledig stil en aan een nieuwe trekking hoefde men voorlopig absoluut niet te denken. Sterker, in mei 1702 besloot men er maar helemaal een punt achter te zetten en de resterende 12.000 loten in de eigen kast op te bergen.

Voorschoten

Ogenschijnlijk was de loterij-koorts hiermee verdwenen. Ogenschijnlijk, want in augustus 1703 stak het de kop weer op. Een van de leden van de vroedschap, Arent van Duivenvoorde, blies het nieuw leven in. Hij was Heer van Voorschoten en stelde voor om een gedeelte van de Brielse loterij aan zijn heerlijkheid te verkopen. De vroedschap hapte direct toe en droeg een deel van de loterij, waartoe immers octrooi van de Staten vereist was, over aan het gerecht en de kerkmeesters van Voorschoten. Daar kon men nu een loterij uitschrijven ter grootte van 100.000 gulden. Maar niets voor niets. De vroedschap stelde dat Brielle 'ten alderminsten soude moeten proffiteren de helft van de winst, vrij en suiver van alle aftrek ofte onkosten'. Dat werd gesteld op 2.500 gulden. Enkele maanden later kon het bedrag inderdaad in ontvangst worden genomen ten huize van Duivenvoorde. Dit was wel erg makkelijk verdiend!

*Het contract met
schout en
burgemeesters
alsmede kerkmeesters
van Voorschoten uit
1703*

Toch een tweede loterij (1704-1705)

Het succes van de loterij van Voorschoten liet in Brielle het bloed weer wat sneller stromen. In juni werd besloten ook zelf een loterij uit te schrijven en er werd opnieuw een aantal leden verzocht om de leiding daarin te nemen. Dezen zochten hun oude contacten weer op. Tinnebacq was, na de problemen rond de betaling, duidelijk geen optie meer. In zijn plaats kwam de Amsterdamse collecteur Pieter

van Rotterdam, met wie men in het verleden goede ervaring had opgedaan. De volgende weken werden ook de andere collecteurs weer benaderd en benoemd.

Na de moeizame geschiedenis van de Eerste Brielse Loterij en vooral de mislukte 'verlening', moet de Tweede een verademing zijn geweest. De verkoop verliep naar wens en de trekking hoefde geen enkele maal te worden uitgesteld. Ook de meest verstokte tegenstander zal voorzichtig optimistisch zijn geworden en een verzoek van het gerecht van Vierpolders en Zwartewaal, om ook een loterij te mogen oprichten, maakte de vroedschap alleen maar meer vastbesloten. Er werd dan ook niet op ingegaan.

Toen de dag van trekking in zicht kwam, nam men vanwege de winst die tegemoet werd gezien en om vertraging te voorkomen, de bijna duizend onverkochte loten voor eigen risico 'op het woord Briell'. Op de laatste maart 1705 ging de trekking van start. Gedurende twee weken waren de leden van het stadsbestuur gedwongen om aanwezig te zijn bij de eindeloze procedure, maar zij mochten tevreden zijn. De opbrengst voor de stad bedroeg ruim zestienduizend gulden. In het stadsarchief van Brielle berusten nog enkele loten, waarschijnlijk omdat hier prijzen op waren gevallen die niet zijn opgeëist. Deze loten geven ons een aardig beeld van de rijmpjes die men bij de trekking voorlas. Ene Pieter Pededeur kocht in Middelburg bij de collecteur Philip van Poest drie loten en schreef daar op: Op den naam van Francoise, Elisabet en Pieter. Die hoopen op prijzen uijt den Briel, maer niet inde Vlieter. Van diezelfde collecteur is een ander lot bewaard met daarop: Maria Constantia de Haase had liever een prijs als een blaase. Weer een ander lot, verkocht door de Amsterdamse weduwe en collectrice E. Hanius aan ene Beemster, draagt de nuchtere stelling: Men moet waagen sal men winnen.

Derde loterij (1705)

Het kon dan ook niet anders dan dat de heren commissarissen in de vergadering van 11 mei, nadat zij bedankt waren voor hun goede inzet, verzocht werd om een Derde Loterij te organiseren. Waarschijnlijk vonden zij het echter welletjes, want op twee na bedankten allen voor de eer. Dit is ook geen wonder, de hele organisatie en vooral de uitbetaling van de geldprijzen zal het nodige werk zijn geweest en de gedachte om dit alles nog eens te moeten doen, was niet erg aantrekkelijk. Het was dan ook een nieuwe commissie die van start ging, toestemming kreeg voor de aanpak en volmacht tot betaling van het een en ander.

Opzet was om 30.000 loten te verkopen en vooral om de loterij, evenals de laatste, snel te laten verlopen. In dit laatste, meende men, lag het geheim van het succes. De datum van de trekking kon al bekend gemaakt worden voordat de eerste loten verkocht waren. Over een half jaar, vanaf 16 tot en met 30 november zou de trekking plaats vinden. Daar kwam nog een andere ingrijpende wijziging bij: de prijs werd verlaagd naar vijf gulden. Hiermee werd een breder publiek bereikt. De prijzen zouden zeven procent gekort worden. Opnieuw bleek hoe grillig het lot was. Al snel werd duidelijk dat het succes van de Tweede niet zou worden geëvenaard. Het is veelzeggend dat de vroedschap die begin november nog stelde dat de trekking absoluut niet zou worden uitgesteld, zelfs niet indien dat de meest belanghebbenden beter zou uitkomen, een week later overstaging en het begin van de trekking uitstelde naar de 30e november en volgende dagen. De verklaring is duidelijk. De boeken van de collecteurs waren inmiddels binnengekomen en hadden het enthousiasme sterk bekoeld. Het beoogde aantal loten was bij lange na niet gehaald. Nog niet een derde van de loten was verkocht. Besloten werd om de trekking te beperken tot een derde van het

oorspronkelijke aantal en de resterende loten voor risico van het weeshuis te trekken. De opbrengst was vanzelfsprekend navenant; na aftrek van kosten kon slechts 3.491 gulden in de boeken worden bijgeschreven.

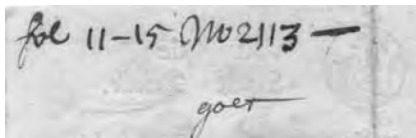
Vierde loterij (1705-06)

De heren commissarissen gingen niet bij de pakken neerzitten, maar gingen direct door met het organiseren van een vierde loterij. Wijs geworden met de ervaring van de Derde werd het aantal loten verlaagd tot 5.000 maar de prijs gesteld op twaalf gulden onder korting van zeven procent. Verder verliep de verkoop op de bekende wijze en door dezelfde collecteurs. Overigens met uitzondering van Ysaak de Winter, die in Brielle de loten aan de man had gebracht. Op zijn verzoek werd in zijn plaats de procureur Willem van Rest aangesteld. Op de dag van de trekking, eind juli, waren nog niet alle loten verkocht, maar de verkoop was zeker geen mislukking. Bij het sluiten van de boeken bleken 4.567 loten verkocht te zijn. De vroedschap besloot 4.600 loten in de vazen te doen en de resterende voor eigen risico te nemen. De kosten moeten hoog geweest zijn, want de opbrengst na het betalen van collecteloon e.d. was uiteindelijk slechts 2.394 gulden.

Vijfde loterij (1707)

Met een trekking van ongetwijfeld slechts enkele dagen en een relatief lage opbrengst was ook het animo om door te gaan, verdwenen. In het voorjaar van het volgende jaar echter werden enkele commissarissen aangesproken door collecteurs. Dezen stelden voor om opnieuw een loterij uit te schrijven met opnieuw loten voor de prijs van vijf gulden. Op dat moment waren er namelijk weinig loterijen met kleine inleg.

De heren oud-commissarissen voelden er wel voor: de laatste keer dat de loten voor vijf gulden waren verkocht was het immers ook redelijk goed verlopen. De vroedschap steunde het voorstel en gaf toestemming om een vijfde loterij te organiseren 'tot sodanige somme (...) als haer ed. sullen oordelen te behoren' waarin zij voor het overige al evenzeer de vrije hand gaven. Het is duidelijk dat de vroedschap het inmiddels ook een beetje moe begon te worden; zij liet de uitvoering maar wat graag over aan de heren commissarissen. Op een vraag over de benoeming van collecteurs werd kort en bondig gesteld 'van in diergelijke en andere gevallen maar selfs te doen en te handelen als haer Ed. ten meesten dienste sullen vermeijnen te behooren'.

A photograph of a small, rectangular piece of aged paper with handwritten text in black ink. The text is written in a cursive, historical script. The top line reads 'fol 11-15' 1102113 —' and the bottom line reads 'goet'.

Een lot, gekocht in Leiden, waarop de koopster schreef: "buijten weten van mijn man, wa(n)t ick hadde graag mede wat van" Op de achterzijde lezen we dat er inderdaad een prijs gevallen is. "goet" schreef men daarop.

De loterij werd een groot succes, de goedkope loten bleken inderdaad een gat in de markt te zijn. Een nadeel was dat de trekking weer eindeloos duurde. Op 15 augustus en volgende dagen moesten maar liefst 16.500 loten worden getrokken. Slechts 100 loten waren voor risico van de stad gebleven. Het resultaat was dan ook zeker niet teleurstellend: daar kwam nog bij dat de winstmarge voor de stad niet minder dan zes procent was; de winst bedroeg uiteindelijk 4.961 gulden.

Zesde loterij (1709-1710)

Nog eenmaal kwam het idee om een loterij te organiseren op. Eind 1709 werd voor de laatste maal een commissie gevormd om de organisatie op zich te nemen. Na overleg met verschillende collecteurs in diverse steden in Holland werd besloten om 10.000 loten à f 12,- uit te zetten. De loterij zou opnieuw een korte looptijd hebben; reeds op 1 juni 1710 was de trekking gepland. Al snel werd echter duidelijk dat men te overmoedig was geweest, de verkoop viel tegen en op de vastgestelde datum kon onmogelijk een zinnige trekking plaatsvinden. Onder belofte van het betalen van boeten e.d. werd de trekking uitgesteld tot september. Maar toen die datum naderde, moest men erkennen dat 'er genoegzaam geen inleg geschiede' en de hele onderneming een financiële flop dreigde te worden. Een terugweg was er echter niet; de beloften dwongen de trekking door te laten gaan 'hoe weinig loten ook mogten wesen gecollecteert'. Dit was, voor zover is aangetroffen, de laatste loterij in de reeks. Helaas kunnen we de preciese uitslag niet achterhalen; ontmoedigd doet men er in de boeken het zwijgen toe.

Conclusie

Totaal hebben de Brielse loterijen, inclusief de vergoeding uit Voor- schoten, bijna 47.000 gulden opgeleverd. Het succes van de twee eerste

werd weliswaar nooit geëvenaard, maar ook de daarop volgende waren samen goed voor tienduizend gulden. Met het geld werd zuinig omgesprongen. Rekeningen werden betaald. Leningen, in eerste instantie tussen Brielse intellingen onderling, werden afgelost en het leeuwen-deel belegd. Het weeshuis waar het uiteindelijk allemaal om begonnen was, kreeg in het vervolg jaarlijks een extra subsidie van duizend gulden. De loterijen waren dus financieel zeker geen mislukking geweest. De organisatie en de onzekerheid over de verkoop, ongetwijfeld nog versterkt door het groter wordende aanbod aan andere loterijen, leidde er uiteindelijk toe dat er na 1710 geen loterijen meer werden uitgeschreven.

Over de auteur

drs.A.A. van der Houwen is adjunct streekarchivaris van het Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg.

Bijlagen

Heren commissarissen tot directie van de Brielse loterij

eerste loterij (1695-1696)

Johan Hage en Barent van Dijk, burgemeesters, Adriaan van Almonde, Anthony van den Berg, de pensionaris en secretaris

tweede loterij (1699-1702) afgeblazen

Idem, Cornelis Warbol, burgemeester, i.p.v. Anthony van den Berg (†)

tweede loterij (1704-1705)

Anthony Leenmans, Barent van Dijk, Adriaan van Almonde, Dr Anthony Taal, mr Franchois Adriaan van Leijden en Ysaac de Winter

derde loterij (1705), vierde (1705-1706) en vijfde (1707)

mr Jacob Briel en mr Pieter Molewater, burgemeesters, Dr. Anthony Taal, Gerard Slaats, mr Petrus Franciscus Gomarus, oud burgemeesters, Ysaac de Winter

zesde loterij (1709-1710) afgeblazen

mr. Pieter van Almonde en Jacob Hage, burgemeesters, Jacob van der Poel, Gerard Slaats, mr. Petrus Franciscus Gomarus en dr. Anthony de Haas

Bekende collecteurs in de verschillende steden

Amsterdam: Pieter Rotterdam, boekverkoper (1, 2, 3), de weduwe van Thomas Hanius (2, 3)

Brielle: Ysaac de Winter (2, 3)*, Willem van Rest, procureur (4)*

Delft: Adriaan Beman, boekverkoper (1, 2, 3)

Dordrecht: Dirck Goris, boekverkoper (1, 2, 3), Cornelis Willegaars (1), J. van Braam (4)

Gorinchem: Hendrick Haansberch (1)

Gouda: Rutger Broukman (2, 3)

Den Haag: Daniel Geselle (1, 2, 3), Pieter van Tol (4), Cornelis Hoogeveen (4)

Haarlem: Jacob Beverwijck, boekverkoper (1), Willem van Kessel (2, 3)

Leiden: Johannes (van) Hoogeveen, boekverkoper (1, 2, 3), Johannes Vevie (3), Van Damme (4), Johannes Ratelband (4)

Leidsendam: Cornelis van den Bosch (bode) (2, 3)

Maassluis: Leendert Soeteman (2, 3)

Middelburg: Michiel van Houcke, boekverkoper (1)**, Phillip van der Poest (2, 3, 4), Abraham van der Elst (5), Abraham Clodore (5)

Rotterdam: Barend Bosch (1, 2, 3), Pieter van Rossum (1) Hendrick de Graaff (1), Maarten van Loon, boekbinder (2, 3), Nicolaas Bos (3), Van Ruyne (4)

Schiedam: Laurens van der Wiel (1)

Schoonhoven: Theophilus de Mars (1)

Utrecht: Franchois Halma, boekverkoper (1), Anthony Schouten (2, 3)

* Tevens boekhouder van het weeshuis.

** Bij nader inzien niet aangesteld, 'omdat de meeste Zeeuwen bij ondervindinge tot Rotterdam comen intekenen'.

Over begraven en grafcultuur op Voorne in de 20ste eeuw, een tijdsbeeld.

Ds. H. Vollmuller

Begraven is een kwestie van gewoonte. Het christendom komt voort uit het jodendom, dat zijn doden van oudsher begraaft. Christenen hebben die traditie voortgezet.

Na 1572 werd het calvinisme op ons eiland overheersend en heeft sindsdien de begrafenis cultuur bepaald (ik laat de joodse en rooms-katholieke begrafenisgebruiken en begraafplaatsen in dit artikel buiten beschouwing). Dat calvinisme keerde terug tot de joodse oorsprong van het geloof en stelde het Woord centraal. Zij brak ook met de beeldcultuur en de verering van gestorven gelovigen (heiligen), er was in het vervolg geen gebed meer voor de overledenen, geen gedachtenis van gestorven familieleden op hun sterfdag, geen aandacht voor de doden in kerkdiensten, behalve dan in de oudejaarsavonddienst, maar dan met het oog op de levenden, dus als een memento mori (gedenk te sterven).

Deze geloofsmentaliteit weerspiegelt zich in de funeraire of grafcultuur, de rouwgebruiken, de rituelen en symbolen rond dood en begrafenis, in de kunstvormen en teksten op de grafstenen. De kaalslag die het protestantisme in de kerkgebouwen aanrichtte, zette zich voort op de kerkhoven. Die maken door hun soberheid op velen een sombere en armoedige indruk.

Behalve religieuze zijn er ook economische factoren die een grote rol gespeeld hebben, en nog spelen, in de heersende grafcultuur. Te bedenken valt, dat in de eerste helft van de vorige eeuw op ons eiland armoede heerste. Er was meestal geen geld over voor dure rouwkleding, een mooie kist e.d. Zelfs annonces werden vaak niet verstuurd.

De gevleugelde zandlopers op het toegangshek van de Brielse begraafplaats symboliseren de eindigheid en vluchtigheid van het leven.

Soms volstond men met een nummerpaaltje op het graf. Dat neemt niet weg, dat de calvinistische geest deze soberheid sterk beïnvloedde. Door afscheid (althans afstand) te nemen van het hemelgeloof was er sterk de nadruk komen te liggen op het 'hier en nu'. Bij deze aardsgerichtheid waren de doden snel vergeten. Ze telden niet meer mee. Gemeenschap der heiligen werd opgevat als gemeenschap met de thans levende gelovigen. Dat neemt niet weg dat er natuurlijk persoonlijke rouw en verdriet was, maar het gaat mij nu om de publieke uitingen daarvan. En het publieke domein werd beheerst

door de calvinistische koopmansgeest met alleen oog voor het gewin. En begrafenissen en begraafplaatsen leverden nu eenmaal niets op. Zo doende bestond er op Voorne geen echte grafcultuur. De enkele monumenten die er zijn, dienen alleen om het aardse leven van de overledenen te verheerlijken (ik beschouw nu alleen de begraafplaatsen buiten de kerkgebouwen in de 20ste eeuw). Zowel de begrafenis zelf als de grafobjecten hebben een zakelijk karakter. En dat werkt nog altijd door. Vroeger was er geen geld voor een behoorlijke zorg voor de doden, er was alleen lijkbezorging, ze werden ter aarde besteld. Nu is er geen geld voor, omdat de welvaart vergroot moet worden of op peil gehouden. Het slechte onderhoud van de graven (vooral van vóór 1970) is daarvan het bewijs. De calvinistische koopmansgeest prevaleert nog altijd boven de zorg voor het verleden. Er is veel geld beschikbaar voor de upgrading van de dorpscentra ter wille van de middenstand en om toeristen te trekken, maar er is weinig geld en mankracht voor het onderhouden van de oude begraafplaatsen. Het levert immers geen geld op, het is economisch irrelevant. Ze liggen er vaak verwaarloosd bij, tot de graven ten slotte (zo gauw dat wettelijk kan) geruimd worden. Ook nabestaanden kijken er niet naar om. Het onderhoud van de nieuwe graven is uitbesteed aan de gemeente maar van de oude graven moeten er nog nabestaanden zijn die er blijkbaar nooit komen. Allerzielen kennen de protestanten niet, noch de rooms-katholieke gewoonte na de mis naar het graf te gaan. Hoogstens een zondagmiddagwandeling naar de begraafplaats en dan nog sporadisch, laat staan een familiemaaltijd houden bij het graf zoals sommige allochtonen doen. Je vindt er immers niets, zeggen ze. 'Dood is dood' lijkt het devies.

Intussen moet er wel afscheid worden genomen. Er moet gerouwd worden. Rouwen om de dood, de grote vijand, méér dan om het verlies, want voor de overledene is de dood enkel winst.

Rouwgebruiken

Gezien het bovenstaande zal het u niet verwonderendat het rouwen op ons eiland zeer sober verliep. Voorne was minder zwaar orthodox dan de andere Zuid-Hollandse eilanden en ook minder welvarend en voornaam. Van strenge rouwgebruiken was geen sprake. Op de andere eilanden leefde nog lang de traditie voort van een aparte rouwdracht: o.a. mutsen zonder kantversiering of borduurwerk, de zgn. blinde keuvels; het vervangen van de gouden mutsspelden door zwarte granatenspelden of zelfs benen of houten mutsspelden. In plaats van de gouden oorbellen werden zgn. rouwpeertjes of rouwklokkies gedragen. De rode bloedkoralen granaten kettingen maakten plaats voor zwarte gitten (op zilver geregen). Alles wat kleur had verving men door zwart; goud door zilver, kanten tule door effen battist. Ook het schort, het kleed, werd in zwart aangepast.

*Een rouwketting,
bestaande uit twee
zwarte elastische
banden. De banden
worden in het midden
bijeengehouden door
een kompas, gevat in
een reddingsboei. 1925
-1950. Coll. Historisch
Museum Den Briel, inv.
nr. 2981.*

Op Voorne heb ik van dit alles geen bewijzen gevonden. Goud had men niet in huis en men ging altijd al zoveel mogelijk in 't zwart. Hoogstens werden de spiegels bedekt, de ramen geblindeerd, de luiken gesloten, misschien ook rouwbanden gedragen om de bovenarm

en verder ging men ter begrafenis in de kledij die men 's zondags ook aan had wanneer men ter kerke ging, dus stemmig, geen kleuren en met bedekt hoofd. Of er ook een echte rouwtijd in acht genomen werd, is zeer de vraag. Wereldse vermaken kende men toch al niet, van uitgaan was geen sprake. Natuurlijk werden bruiloften en andere hoogtijdagen overgeslagen of opgeschoven. Bovendien was de dood een bijna alledaags verschijnsel. Denk aan de hoge kindersterfte en de grote families die op een dorp bij elkaar wonen. Sommige families kwamen nooit uit de rouw.

De begrafenis

Na 1829 mocht niet meer in of bij de kerken begraven worden en ontstonden de algemene begraafplaatsen buiten de bebouwde kom, die onder de zorg van de gemeente vielen. De begrafenis zelf werd geregeld door de familie of buren (burenplicht). Bekendmaking was veelal onnodig, het 'nieuws' ging vanzelf het dorp rond. Soms was er een aanzegger, met een bijzondere hoed en sjerp, zwart natuurlijk, behalve bij de begrafenis van een kind, dan droeg hij witte handschoenen. Dit schijnt nog een overblijfsel te zijn uit de Germaanse tijd, toen wit de rouwkleur was. Dat is zo gebleven tot in de 15e eeuw de kleur zwart werd in gevoerd.

De buren hadden de zorg voor het afleggen van de dode, zorg voor de overbrenging naar het graf, zij waren dragers, met zwarte hoge hoed (kachelpijp) en zorgden voor het begrafenismaal. De kist werd gemaakt door de plaatselijke timmerman. Er was een eenvoudige draagbaar met stokken en men ging lopend naar het graf. Later kreeg je de rouwkoetsen met paarden en de doodbidder die in de stoet vooraan liep. Behalve het klokgelui heb ik geen andere voor-christelijke, heidense, gewoonten op ons eiland kunnen ontdekken. En ook het luiden van de klok werd al lang niet meer gezien als een afweer van de boze geesten, maar als oproep tot eerbied voor de dood.

*De heer C. Jansen,
gefotografeerd in 1964 in
de Witte de Withstraat, ter
gelegenheid van zijn 40-
jarig jubileum als drager bij
begravenissen.
(Uit: Henk Vegter, Brielle in
vroeger tijden, deel 2;
Sommelsdijk 2003).*

In de loop van deze eeuw ontstonden begrafenisverenigingen op coöperatieve basis, deels voortgekomen uit of geïnspireerd door de vroegere arbeidersverenigingen tot o.a. dekking der begrafeniskosten. Men betaalde daar contributie voor om niet ineens voor grote kosten te komen staan. De kosten van de begrafenis konden wel eens teveel worden voor een weduwe b.v. die zich geconfronteerd zag met een zwaar belaste boedel. In het uiterste geval legde zij ter begrafenis de huissleutel op de kist, daarmee te kennen gevende dat zij van de nalatenschap afzag en dat de crediteuren het maar moesten

uitvechten. Vermeldenswaardig is ook het gebruik om het draaggeld aan de dragers uit te reiken verpakt in wit papier. Het geld werd vooraf ingepakt in wit zeshoekig opgevouwen papier, dat daarna met een druppel zwarte lak werd verzegeld. In de zegellak werd een stempel gedrukt, voorzien van een doodshoofd en het opschrift: *memento mori*. Er werd begraven vanuit het sterfhuis. Geen kerkelijke begrafenis. De Reformatie verbood lijkdiensten te houden. Het was een zaak van de familie. Men volstond met in het sterfhuis uit de Schrift te lezen, daarvan uitlegging te geven en zich te verenigen in gebed, terwijl bij het graf dan bepaalde schriftwoorden werden gesproken. Wanneer een predikant voorgaat, geschiedt dit op uitnodiging van de familie. Geen ceremonie. Zelfs bidden bij het graf en zeker bidden voor de overledene werd als paaps bijgeloof beschouwd. Geen versiering van lijkleden, geen bloemen op de kist, dit werd als werelds gezien. Geen plaats voor het tonen van emoties. Vrouwen gingen veelal niet mee naar het kerkhof. Te licht geraakt zouden ze immers in tranen kunnen uitbarsten. De wil van God diende niet betreurd te worden. De ontslapene ging immers, indien uitverkoren, een eeuwig leven tegemoet. Ze gingen naar de hemel, waar ze het beter zouden krijgen. Daardoor was er een beperkte emotionaliteit, een zekere afstandelijkheid tegenover het overlijden. Voor de Reformatie heeft de begrafenis vooral betekenis voor de nog levenden, als een heilzame herinnering aan de eigen dood en aan de opstanding.

In de tweede helft van de vorige eeuw ontstonden de begrafenisondernemingen op commerciële basis en ging men steeds meer vanuit de kerk begraven. Eenvoudig om praktische redenen, maar zodoende kon de begrafenis plechtigheid in een meer liturgisch kader worden geplaatst. Maar het bleef een privé aangelegenheid en geen zaak van de kerk.

Begrafenis van wethouder H. Sjouwke in 1934. In het midden burgemeester Egter van Wissekerke.

Riten en symbolen

Rituelen zijn handelingen die orde brengen in gevoelens van blijdschap of verdriet. Bovendien zijn het uitingen van gemeenschapsgevoel. Ze vergroten de vreugde en maken verdriet dragelijk. Ze maken de voortgang van het leven mogelijk, ze helpen om veranderingen in het leven te accepteren.

Afgaande op deze omschrijving moet je zeggen dat op Voorne wat het protestante deel van de bevolking betreft, geen sprake was (en is) van rituelen rond dood en begrafenis. Of je moet het klokgelui zo noemen en het lopen in een rouwstoet en wat nieuwsgierigen uit de dorpsgemeenschap die rondom het graf staan. Maar er is geen enkel gebaar, geen zegenende handen, geen strooien van zand op de kist, geen kaars wordt aangestoken als teken van het eeuwig licht, geen bloemen aanwezig die nieuw leven beloven. Condoleantiebezoeken bestaan uit gepraat, rouwdiensten uit louter woorden (zingen wordt als

ongepast gezien) en op de grafstenen staan veelal alleen woorden. Dit gebrek aan rituelen is m.i. de oorzaak dat men zo slecht met verdriet kan omgaan en het verwerkingsproces zo moeizaam verloopt. Er zijn immers geen kanalen voor emoties. Alles wordt opgekropt. ‘Het gaat nooit over’, zegt men dan. Alles wordt zo geestelijk opgevat, dat de zichtbare en voelbare kant van de werkelijkheid niet aan bod kan komen. En dat wreekt zich in een blijvende somberheid.

Symbolen

Symbolen zijn gestolde emoties die het onzichtbare zichtbaar maken, ze geven uiting aan gevoelens van vreugde of verdriet. Het zijn tekenen van hoop, van vertrouwen, van liefde. Ze geven houvast, houden de weg begaanbaar en de toekomst open. Vanouds hebben mensen zich vragen gesteld als: waar komen we vandaan, waar gaan we naartoe, is er leven na de dood en wat is de zin van het leven? Daar zijn geen rationele antwoorden op te geven maar wel emotionele. Symbolen en andere kunstuitingen op de begraafplaatsen zijn vormen van die emotie. Het zijn dus meer dan herinneringstekens. Die zijn op de begraafplaatsen ook veel te vinden, maar hebben geen emotionele waarde.

Naar symbolen moet je op Voorne echter zoeken, en dan vind je hier en daar een enkele palmtak afgebeeld, symbool van de overwinning op de dood, soms een roos als symbool van de liefde, een korenaar als teken van de wederopstanding, een anker maar dan niet als symbool van het anker der ziel, de christelijke hoop, maar als symbool van het leven als zeeman. Elders vind je een troffel, een zandloper, een opkomende zon, een lam met een kruis, verwijzing naar de dood van Jezus, of schip met een kruis, symbool van de Kerk die onderweg is naar de toekomst. Een schamele oogst.

Grafobjecten en grafmonumenten

De meeste grafstenen uit de 20e eeuw zijn onopvallend en nogal uniform. Veelal zijn het liggende stenen; enkele staande stenen hebben een mooie topafwerking. Hier en daar staat een stenen of houten grafteken en een enkel monument voor mensen van bijzondere betekenis. Apart dienen vermeld te worden de geallieerde oorlogsgraven en de graven van hen die omgekomen zijn bij de watersnoodramp in 1953. Veel bijzonders is het niet qua vormgeving of symboliek.

Houten grafteken in Vierpolders, met zink en glas beschermd.

Woorden op steen

Wat de begraafplaatsen op Voorne wel bijzonder maakt, zijn de overvloedige grafstenen met bijbelteksten of lied teksten. Ik doe een greep: 'Doch de Here in den hoge is geweldiger dan het bruisen van grote

wateren' (Psalm 93:4) watersnoodmonument Zuidland. 'In stilheid en vertrouwen zal uw sterkte zijn' (Jes. 30:15). 'Stel uw vertrouwen op de Here Jezus en gij zult behouden worden' (Hand.16:31) Brielle. 'Niets kan ons scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus' (Rom. 8:39) Brielle. 'Uit Hem, door Hem, en tot Hem zijn alle dingen' (Rom.11:36) Brielle. 'Kostelijk is in de ogen des Heeren de dood zijner gunstgenoten' (Ps.116). 'Zalig de doden die in de Here sterven'. (Opb.19) 'Ik ben verstomd ik doe mijn mond niet open, want Gij zelf hebt het gedaan' (Ps. 39) Zuidland.

De meest geciteerde psalm is psalm 23 'De Heer is mijn Herder'. Op de tweede plaats volgen de psalmen 73, 91, 116. Vaak wordt ook Johannes 11:25 aangehaald: 'Ik ben de opstanding en het leven, wie in mij gelooft zal leven, ook al is hij gestorven'. Ook allerlei persoonlijke varianten staan te lezen: 'Opgenomen in heerlijkheid', 'Hier rust tot de grote morgen', 'Until the day breaks' (oorlogsgraven). 'Voor wie in Hem geloven is de dood geen afscheid, maar een tot ziens' (Zuidland). Graag gebruikt worden liedteksten uit Johannes de Heer: 'Veilig in Jezus armen' en 'Tel uw zegeningen'. Of uit het gezangenboek: 'Heer waar dan heen? tot U alleen', en vaak: 'Vaste rots van mijn behoud' ook: 'Wat God doet is welgedaan', 'Zijn geloven werd aanschouwen' en 'Zij wist aan wie zij zich toevertrouwde'.

Soms staan er vrije geloofgetuigenissen op de steen: 'Wat Hij gescheiden tot zich nam, zal Hij tezamen wakker maken'. En heel mooi en diepzinnig is de filosofische uitspraak: 'Vita mutatur non tollitur'. Brielle. (vert. het leven neemt een andere vorm aan, maar wordt niet opgeheven.) Merkwaardig is het om de helft van een filosofische spreuk uit de Griekse oudheid te lezen op een grafsteen van de 20e eeuw na Christus: 'Panta rhei = alles vloeit'. Dat heeft geen betekenis als men de tweede helft niet weet: 'Ouden menei = niets blijft'.

‘De mooie herinneringen zijn als verdwaalde lichtstralen in de nacht’, Brielle. ‘Uit ons midden, altijd in onze hart’, Brielle. ‘O God, in thy precious keeping, guard him, till we meet again’, (oorlogsgraf). Op een kindergraf lezen we: ‘Hoger dan de blauwe luchten en de sterretjes van goud, woont de vader in de hemel die van alle kinderen houdt’, Oostvoorne. Daarnaast getuigen gedenksteden van het geloof van de overledene, zo in Abbenbroek: ‘Zijn kalm gerust geweten wordt niet vanéén gereten door bange vrees voor smart’.

‘Hier rust in de hope des eeuwigen levens’. ‘Zij wist zich het eigendom des Vaders’. ‘Haar leven was liefde’. ‘In het huis mijns Vaders zijn vele woningen, want Ik ga heen om uw plaats te bereiden’ (Joh. 14:2). Bijzonder is de aanhaling uit Spreuken 31 die een man op het graf van zijn vrouw liet zetten: ‘Een degelijke huisvrouw, wie zal haar vinden? Haar waarde gaat koralen ver te boven’.

Soms worden overleden toegesproken ‘Gods vrede en onze liefde zij met je’. Aandoenlijk is de staande steen met het bekende lied: ‘Er ruist langs de wolken een lieflijke naam, die hemel en aarde verenigt tezaam’ Onderaan is een bordje tegen de steen geplaatst waar vermeld staat: ‘Mam, dit is je laatste ruis langs de wolken’.

Slotopmerkingen

Vroeger kon men beter met de dood omgaan dan thans. Het was geen taboe, werd niet omringd met magische rituelen om de schrik af te weren, noch met bloemen bedekt om de verschrikkelijkheid van de dood te camoufleren. ‘Geen bloemen’ stond vaak op de rouwkaart. Het was nu eenmaal zo, dat het ‘de mens gezet is eenmaal te sterven’. Dat was de Goddelijke beschikking die men had te aanvaarden.

De dood was altijd om je heen. Mensen stierven niet in zieken-,

Een traditionele rouwkaart anno 1949. De brede rouwrand gaf geen plaats voor misverstanden.

verpleeg- of bejaardentehuizen. De dood was niet ver weg, maar deel van de dagelijkse beleving. Ouders woonden bij hun kinderen in huis en stierven tenslotte temidden van hun geliefden.

Tegenwoordig is de dood een groter raadsel geworden. Troostwoorden doen het niet meer. Kerkelijke rituelen zijn versleten. Vandaar dat in onze tijd de behoefte groeit aan nieuwe rituelen die corresponderen met onze innerlijke beleving. Onder invloed van het Nieuwe Tijds denken en de multi-culturele samenleving is weer meer plaats voor het gevoel. Dat is te zien op de grafstenen van de laatste jaren: de uniformiteit is doorbroken, de graven meestal versierd met bloemen; allerlei herinneringen aan het gestorven leven; borduursels, tekeningen, hebbedingetjes, speelgoed (op kindergraven), zelfs een brief aan de dode en verder vele persoonlijke uitingen die voor buitenstaanders niet te begrijpen zijn.

Een kindergraf anno 2000.

Soms is het dan weer bijna teveel van het goede, maar in ieder geval laat men de eigen fantasie werken. En dat is toch een prachtige manier om verdriet te verwerken want het leven gaat door. Dum vivimus vivamus. (zolang wij leven, laten wij léven).

Over de auteur

ds. H. Vollmuller is emeritus predikant van de Gereformeerde Kerk.

Bronnen

- Begraven en begraafplaatsen (uitgave stichting Teleac, 1994)
- F.G. Hoekstra en R. Kranenborg (red.), Rituelen in religieus Nederland, gebruiken van joden, christenen, moslims, hindoes en boeddhisten in belangrijke levensfasen (Baarn 2001)
- Rita Hulsman, Funeraire cultuur, Voorne-Putten (Rotterdam 2003)
- Cees van Raak, Dodenakkers (Asterdam 1995)

Uit de streek

Activiteiten in het Historisch Museum Den Briel

9 en 10 april: Nationaal Museumweekend.

Thema: De kunst van het bewaren. Rondleidingen, toelichting klimaatbeheersing op zaal, een kijkje in depot.

Tentoonstellingen

April-juni: Historisch Museum Den Briel: Gezichten op Brielle. Tekeningen, prenten en schilderijen.

2 juni - oktober: Oudheidkamer Oostvoorne

Gevaren, verrassingen en genoegens langs de kust van Voorne

Publicaties

Topstukken uit de collectie van het Historisch Museum Den Briel

(Brielle 2004, Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel [Red.]). Te koop aan de museumbalie.

B. Benschop, 50 jaar scouting Hellevoetsluis (Hellevoetsluis 2004)

C.N.W.M. Glaudemans, Om die wrake wille. Eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland (proefschrift, Hilversum 2004)

L.W. Hordijk, Het cultuurbezit van het waterschap de Brielse Dijkkring (Rozenburg 2004)

Jeroen Rijpsma en Klaas van Brakel, Radarstelling Biber, kustverdediging op Voorne, 1940-1945 (Rozenburg 2005)

Aanmelding

Ondergetekende .....

Adres .....

Postcode ..... Plaats .....

meldt zich aan
voor het

- persoonlijk lidmaatschap
(contributie: € 9,60)
- familielidmaatschap
(contributie: € 14,40)

van de vereniging 'Vrienden van het Historisch Museum Den Briel'

Datum: ..... Handtekening .....

Verzendadres: Vrienden v/h Historisch Museum Den Briel
Secretariaat
Mevr. E.C. Laroy-Meeuse
Van Almondeweg 70, 3231 CS Brielle
Tel./fax 0181-413635

N.B. Na 1 juli is alleen nog de halve contributie verschuldigd; na 1 november wordt voor de resterende maanden geen contributie meer geheven. Voor de betaling van de contributie ontvangen de leden een acceptgirokaart.

Auteursinstructies

Historische artikelen over Brielle en de streek zijn welkom. Geadviseerd wordt vooroverleg met de hoofdredacteur, drs. A.A. van der Houwen te plegen. Hij is bereikbaar tijdens kantooruren onder nummer (0181) 475154. Aanlevering van de artikelen in computer-leesbare vorm, of tenminste met schrijfmachine geschreven, wordt op prijs gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor, in overleg met de auteur, artikelen in te korten of te wijzigen.

Advertentietarief

Een pagina per jaar (2 edities): € 90,-

Copyright

Overname van artikelen uitsluitend met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactie.

Belangrijke telefoonnummers

Meldpunt Monumentenzorg: tijdens kantooruren:

(0181) 471111 (gemeente Brielle; mevrouw Angelique van Oers)

Meldpunt 'Cultureel Erfgoed': tijdens kantooruren van

dinsdag t/m vrijdag: (0181) 475473 (Hist. Museum Den Briel).

Internet-adressen:

Historisch Museum Den Briel: www.historischmuseumdenbriel.nl

Musea in Nederland: www.museumserver.nl

Streekinformatie: [/www.regio0181.nl](http://www.regio0181.nl)

Streekarchief: www.streekarchiefvpr.nl

Ver. Vrienden van het Historisch Museum Den Briel:

<http://www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html>

